

М. МЕҒДИЗАДЭ
Педагожи эмлэри намизэди.

МӘКТӘБ САҢӘСИНДӘ ЛЕНИН—СТАЛИН МИЛЛИ СИЯСӘТИНИН ТӘНТӘНӘСИ

«Болшевикләр партиясынын җилли мәсәлә үзрә Ленин вә Сталин тәрәфиндән һазырланмыш нәзәриййә» вә програмы чоһмилләтли сосялист дәвләти олан Совет Иттифагында галибийәтлә һаята кечирилмишдир.

Мә'лумдур ки, мәдәниййәтә мүнәсибәт, хусусән Иттифагымызда олан милләтләрин мәктәпләринә олан мүнәсибәт бу нәзәриййә вә програма әсас ер тутур, Ленин — Сталин милли сиясәтиндә мәркәзи мәсәләрдән бирини тәшкил эдир.

«Ленин — Сталин милли сиясәтин чәһаншүмүл тарихи-әһәмиййәти ондан ибарәтдир ки, бу сиясәтин дөнмәдән ардычыл сурәтдә еринә етирилмәси нәтичәсиндә, болшевикләр партиясынын вә совет дәвләтинин күндәлик гайғысы нәтичәсиндә, бөйүк рус халгынын гардашлыг көмәйи сайәсиндә гүдрәтли вәтәнимизин бүтүн халгларынын, о чүмләдән Азәрбайҗан халгынын формача милли, мәзмунча сосялист мәдәниййәти бәшәр тарихиндә көрүнмәмиш бир сүрәтлә күндән-күнә инкишаф эдиб чичәкләнир.»

Мәктәб саһәсиндә Ленин—Сталин милли сиясәтинин маһиййәти нәдән ибарәтдир? Бу сиясәтин инкишаф мәрһәләләри һансылардыр? Сосялист дәвләгиндә, о чүмләдән Совет Азәрбайҗанында бу сиясәтин тәнтәнәси нә илә ифадә олунур?

I.

Мә'лумдур ки, ингилабдан әввәлки Русиянын учгарларында, хусусән Азәрбайҗанда ана дилиндә мәктәбин тәшкил эдилмәси милли мәсәленин үзви һиссәләриндән бири олмаг әтибарилә педагожи мәсәләдән артыг сияси бир мәсәлә иди. «Зира мүтләгиййәт өз империалист-мүстәмләкәчилик сиясәти хатиринә учгар халгларын бүтүн милли мәдәниййәт тәшәббүсләрини боғур, бу халглар үчүн ана дилиндә ачылан мәктәпләри гадаған эдир, дәвләт вә ичтимаи тәшкилатлардан ана дилини сыхышдырыб чыхарды.

«Чаризм күтләләри гул һалында вә чәһаләтдә сахламаг үчүн учгарларда патриархал-феодал зүлмүнү гәсдән шиддәтләндирирди... Чаризм күтләләри чәһаләтдә сахламаг үчүн ерли мәктәпләри, театрлары, маариф мүәссисәләрини сыхышдырыр, бә'зән дә тамамилә ләғв эдирди».

«Чар һөкүмәти милли мәдәниййәтин нә шәкилдә олурса-олсун тәзәһүрүнү боғмаға чалышыр, рус олмаг миллиләтләри зорла «руслашдырмаг» сиясәти еридирди. Чаризм рус олмаг халгларын чәлләды вә залими иди»².

Учгар өлкәләрин халглары, онларын габагчылы нүмайәндәләри чар

И. В. Сталин, Әсәрләри, IV җилд, сәһ. 394—395.

2 «УИК(б)П Тарихинин Гыса курсу», сәһ. 6.

бекумәтинин бу муртәче сиясәти илә һеч бир вәһилә барышмаг истәмирдиләр. Онлар рус халгынын мәктәбинә, рус мәдәнийәтинә, әдәбийят вә дилинә һәмишә бөйүк һөрмәтлә янашмагла бәрәбәр, бүтүн гүввәләри илә чаризмин бу муртәче сиясәтинә гаршы, өз дилләринин, әдәбийят вә мәдәнийәтләринин инкишафы уғрунда, ана дилиндә мәктәпләрин тәшкил әдилмәси уғрунда даима мүбаризә апарырдылар. Бу мүбаризәдә онлары һәр шейдән әввәл XIX әср, хусусән 60-чы илләр Русиясынын габагчыл ичтимаи-сияси, әлими-педагожи идеаллары руһландырырды.

Чар Русиясындакы учгар халглары бир чох габагчыл оғулла — Күрчүстанда Я. С. Гигобашвили, Эрмәнистанда Хачатур Абовян, Тагаристанда Гәйүм Нәсирин, Азәрбайчанда М. Ф. Ахундов, Нәсәнбәй Мәликов-Зәрдаби вә башгалары габагчыл рус мәдәнийәтинин нәчиб тәсири алтында өз халгларынын мәдәнийәтинин инкишафы үчүн чох иш көрмүш, ана дилиндә мәктәпләрин тәшкил әдилмәси фикрини ирәли сүрәрәк, бунун еринә етирилмәси уғрунда мүбаризә апармышлар. Ләкин бу габагчыл адамлар өз нәчиб арзуларыны о заман һәятә кечирә билмәдиләр, чүнки чаризм инадла өз ассимиляция сиясәтини давам етдирди.

Учгар халгларә ана дилиндә мәктәб ачмаг мәсәләси үмуми милли мәсәләнин әсас һиссәләриндән бири олмаг әтибарилә биринчи рус ингилабынын тәсири нәтижәсиндә XX әсрин әввәлиндән башлаяраг кәскин мүбаризә һәдәфинә чеврилир.

Русияда марксизм идеяларынын, болшевиизм идеяларынын кетдикчә кениш яйылмасы илә әлағәдәр оларәг милли мәсәлә чидди әһәмийәт кәсб әдир вә Ленин — Сталин тәрәфиндән болшевикләр партиясынын күндәлик мәсәләләри сырасында да һа кәскин гоюлурду.

1913-чү илдә Ленин йолдаш язмышды ки, о заманкы Русияда милли мәсәлә «ичтимаи һәятин мә-

сәләләри сырасында көркәмли ер тутмаға башламышдыр». Буна көрә һеч тәсадүфи дейил ки, мәһз Ленин вә Сталин милли мәсәлә үзрә бүтөн вә ардычыл бир нәзәрийә вә програм яратмалы олмуш, ону Русиядакы ингилаби мүбаризә илә, бу мүбаризәнин мухтәлиф мәрһәләләриндә мейдана чыхан вәзифәләрлә әлағәләндрмишләр.

Учгарларын халглары үчүн ана дилиндә мәктәб тәшкил әтмәк мәсәләси дә милли мәсәләнин үзви бир һиссәси олмаг әтибарилә өзүнүн еканә дүзкүн һәллини Ленин — Сталин тәрәфиндән, биринчи дуня муһарибәсиндән габаг һазырламыш милли мәсәләнин бу марксист нәзәрийәсиндә тапмышдыр.

Ленин — Сталин нәзәрийәсиндә мәктәб мәсәләси кечмишдә башгалары тәрәфиндән әдилдийи кимн педагожи планда дейил, мәһз сиясә планда ишләнмишдир.

Учгар халгларын мәктәб мәсәләси саһәсиндә мутләғийәтин йүрүдүйү муртәче сиясәти Ленин вә Сталин мунтәзәм оларәг ифша етмишләр.

Сталин йолдаш һәлә 1901-чи илдә язмышды:

«Өзләринә мәктәб ачмаг, дөвләт идарәләриндә ишләмәк һүгугунда мәһрум олан, мутләғийәтин бу гәдәр чанфәшанлыгга еритдийи биабырчы вә әзичи руслашдырма сиясәтинә боюн әймәк мәчбурийәтиндә галан күрчүләр, әрмәниләр вә башга милләтләр дә инләйирләр».

Милли мәсәләнин, хусусән мәктәб мәсәләсинин Ленин йолдашын тәләби үзрә партиямызын програмына дахил әдилмәси даһи рәһбәрин бу мәсәләйә нә гәдәр бөйүк әһәмийәт вердийини айдын бир сурәтдә кәстәрир. Бу програмын лайиһәси Ленин йолдаш тәрәфиндән һазырланмыш вә РСДФП-нин II гурултаһында тәсдиг әдилмишдир.

Бу програмын 8-чи маддәсиндә дейилир:

«Әһали ана дилинде тәһсил алмаг һүгугуна малик олмалы вә буну тәмин этмәк үчүн дәвләтин вә өзүнү-идарә тәшкилатларынын һесабына лазымы мәктәбләр ачылмалыдыр; һәр бир вәтәндаш йығынчагларда ана дилинде данышмаг һүгугуна малик олмалыдыр; бүтүн ерли ич-тимай вә дәвләт идарәләриндә дәвләт дили илә янашы олараг ана дили дә ишләдилмәлидир»¹.

И. В. Сталин йолдаш язмышдыр ки: «Әкәр мусалман вә я йәһуди фәһләсинә йығынчаг вә мүнәзирәләрдә өз ана дилиндән истифадә этмәк имканы верилмирсә,» онларын мәктәбләри бағланырса, о заман онларын мәнәви истедадынын там инкишафындан чидди данышмаг олмаш»².

1905-чи ил рус ингилабы чәмийәтин бүтүн синифләрини һәрәкәтә кәтирди. Ингилабын далғалары бүтүн Русияны, о чүмләдән Загафгазияны да бүрүдү. О заман Бақыда билаваситә Сталин йолдашын рәһбәрлик вәтдийи бу ингилаби һәрәкәт хусусилә кениш яйылмышды.

Милли мәсәлә һаггында Ленин — Сталин нәзәрийәси, болшевикләр партиясынын бу сәһәдәки фәәлийәти, кетдикчә йүксәлән ингилаби һәрәкәт учгарларын габагчыл адамларыны, о чүмләдән Азәрбайҗанын габагчыл зиялыларыны — мүәллимләрин, язычы вә мүнәррирләрин прогрессив һиссәсини ана дилиндә мәктәб тәшкил этмәк уғрунда мубаризәә руһландырырды.

Азәрбайҗан мәдәнийәтинин һәсәнбәй Мәликов-Зәрдаби, Ч. Мәмәдгулузадә, М. Ә. Сабир, С. С. Ахундов, Ү. Ғачыбәйов, А. Шаиг, Р. Әфәндиев, М. Маһмудбәйов kimi габагчыл маарифчи нумайәндәләри ана дилиндә мәктәбләрин тәшкил вәдилмәси уғрунда мубаризәә апарырдылар. «Бақы шәһәринин мусалман халқ мүәллимләри адындан» онлар чар һөкүмәтинә 1905-чи илин мартында петиция верәрәк, Азәрбайҗан дилиндә рус мәктәблә-

ринә бәнзәр мәктәбләрин тәшкил вәдилмәсини, бурада рус дили тәдри-синә хусуси фикир верилмәсини вә һәр ики чинсдән олан азәрбайҗанлы ушаглар үчүн ибтидаи-ичбари тәһси-лин һаята кечирилмәсини тәләб этмишдиләр¹.

1905-чи ил ингилабынын тәсири алтында чар һөкүмәтинин вердийә мүвәггәти күзәштләрдән истифадә эдәрәк Азәрбайҗан халгынын буга-багчыл оғуллары 1906 — 1907-чи илләрдә мүәллимләр гурултайы ча-ғырыб ана дилиндә мәктәб ачмаг мәсәләсини музакирә этмишдиләр. Онлар демократик («Молла Нәсрәддин» журналы) вә либерал («Ир-шад», «Тәрәгги» гәзетләри) мәтбу-атын сәһифәләриндә мәктәб вә мәд-рәсәләрин әлейһинә чыхыш эдәрәк кәстәридиләр ки, бу мәктәбләрдә ушаглар ана дилләриндә дейил, яд әрәб, фарс дилләриндә охудулур, бу мәктәбләрдә мүасир дөврүн дейил, орта әсрин руһу һөкм сүрүр. Азәр-байҗанын бу габагчыл адамлары, хусусән Ч. Мәмәдгулузадә өз са-тирик журналы «Молла Нәсрәддин» вәситәсилә пантүркистләри вә пан-исламистләри ардычыл олараг иф-ша эдирдиләр. Пантүркистләр вә панисламистләр бир тәрәфдән өз мүртгәчә мәтбуатлары («Һаят» гәзе-ти, «Фиозат» журналы), о бириси тәрәфдән түрк, әрәб, фарс дилиндә олан мәктәбләр (Бақыда Сәадәт мәктәбләри, Кәһчәдә мәдрәсәләр) вәситәсилә Азәрбайҗан дилини вә әдәбийятыны инкар эдир, Азәрбай-җанда түрк, иран вә әрәб тәсири-нә яймаға чалышырдылар. Лакин «Мол-ла Нәсрәддин»чиләр онларын бүтүн бу вәһдләрини тар-мар эдирдиләр.

Азәрбайҗан әдәбийятынын габаг-чыл нумайәндәләри һәтта програм-лар һазырламыш, рус тәдрис кита-бларынын тәчрүбәсини нәзәрә алараг ана дилиндә дәрсликләр дүзәлтмиш-диләр. Онлар дәвләт мәктәбләриндә ана дилинин тәдрисини хейли ях-шылашдырмыш, Азәрбайҗан әдәби

¹ И. В. Сталин, Әсәрләри, I чилд, сәһ. 48.

² И. В. Сталин, Әсәрләри, II чилд, сәһ. 342.

¹ Бах, «Каспи» гәзети, 1905-чи ил, 31 март, № 58.

дилини вэ адабийятыны инкишаф этдирмиш вэ бунунла да ана дилиндэ мэктеблэрин яранмасы үчүн педагожи зэмин хазырламышдылар. Күрчүстанда, Эрманистанда вэ башга учгар вилайетлердэ дэ белэ иш апарылырды.

Лакин милли мәсәлә о заман үмүмийәтлэ һәлл эдилмәдийиндән учгарларда ана дилиндэ мэктеблэрин тәшкил эдилмәси дэ бир арзу оларга һәлл эдилмәмиш галырды.

1907-чи илдэ иртича дөврүнүн башланмасы илә әләгәдар оларга чар һөкүмәти өзүнүн бүтүн вәдләриндән имтина этди вэ милли мәдәнийәтин бүтүн тәзаһүрләрини, хусусән милли дилләрдә олан мэктеблэри ләғв әтмәйә башлады.

Милли мәсәләнин бүтүнлүклэ һәлл эдилмәси уғрунда апарылан мубаризә кими Русиядакы милләтләр үчүн ана дилиндэ мэктебләр тәшкил әтмәк уғрунда апарылан мубаризә дэ ялныз болшевикләр партиясы тәрәфиндән, бөйүк Ленин, Сталин тәрәфиндән галибийәтлэ баша чатдырылды.

II.

Милли мәсәлә һаггында чаһаншүмул-тарихи әһәмийәти олан нәзәрийәләриндә Ленин вэ Сталин буну әсас тутурдулар ки, «милли мәсәлә ингилабын инкишафы мәсәләси кими, үмуми мәсәләнин бир һиссәсидир, ингилабын мүхтәлиф мәрһәләләриндә милли мәсәлә гаршысында, һәр бир мүййән тарихи вахтда ингилабын характеринә уйғун олан мүхтәлиф вәзифәләр дурур, буна уйғун оларга, партиянын милли мәсәләләкә сиясәти дэ дәйишир»¹.

Биринчи дүня мұһарибәси әрәфәсиндә «гарих Русияда буржуа-демократик ингилабыны вахтын тәләб әтдийи бир вәзифә кими ирәли сүрдүйү заман», Ленин вэ Сталин «милли мәсәләнин һәллини Русияда демократик чеврилишин мүгәддәрәти илә бағлайырдылар»².

Учгарларда ана дилиндә мэктеблэрин ачылмасы мәсәләсини Ленин вэ Сталин сияси идарә үсулунун демократикләшдирилмәси илә әләгәләндирирдиләр, онлар һесаб әдирдиләр ки, «чаризмин деврилмәси, феодализм галыгларынын ләғв эдилмәси вэ өлкәнин тамамилә демократикләшдирилмәси — капитализм чәрчивәси дахилиндә милли мәсәләнин ән яхшы һәллидир»¹, — беләликлә дэ халгларын дилләринин һүгүг бәрәбәрлийи вэ ана дилиндә мэктебләр ярадылмасы мәсәләсинин ән яхшы һәллидир.

Ленин вэ Сталинни бу көстәришинә иснад әдән болшевикләр партиясы, милли мәсәләдән, хусусән мэктеб мәсәләсиндән өз синфи мәгсәдләри үчүн истифадә әтмәйә чалышан либерал буржуазия гаршы амансыз мубаризә апармышдыр, 1913-чү илин декабрында Петроградда халг маарифи үзрә I Үмүрсия гурултайы чағырылмышды. Бу гурултайын хусуси бир бөлмәси Русияда яшайн мүхтәлиф милләтләрин «нүмайәндәләринин» иштиракилә башга милләтләр үчүн мэктебләр ачмаг һаггында мәсәлә мұзакирә әтмишди. О заманкы буржуа мәтбуаты бу мәсәлә илә әләгәдар оларга һай-күй галдырмыш, башга милләтләрин тәһсилә «гайғысына галдығыны» нүмайиш әтдирмәйә башламышды. Һәтта гурултайын гәтнамәсиндә бүтүн милли ибтидаи мэктебләрдә «шакирдләрин ана дилиндә охумалары»² тәләби дэ ирәли сүрүлмүшдү.

В. И. Ленинни милли мәсәлә, милли мэктеб вэ милли дил һаггында олан бир сыра мәғаләләри (бах: Ленин, Әсәрләри, чилд XIX, XX), Сталин йолдашын «Марксизм вэ милли мәсәлә» адлы классик әсәри мәнз бу дөврә аиддир. Ленин вэ Сталин бу әсәрләриндә милли мәсәлә һаггында, хусусән мэктеб мәсәләси һаггында либерал буржуазия

¹ И. В. Сталин, Әсәрләри, II чилд, сәһ. 388—389.

² Енә орада, сәһ. 389.

¹ И. В. Сталин, Әсәрләри, XI чилд, сәһ. 389.

² Бах, «Үмүин вэ Зеленконун редакциясы алтында мәғаләләр мәчмуәси», гейрә халглар мэктеби, сәһ. 117.

нәзәрийәсинин мүртәче маһийәти-
ни ифша этмиш, «мәдәни-милли
мухтарийәт» кими мүртәче шүары
дармадағын этмишләр.

Ленин язырды: «Либераллар мүр-
тәчеләрдән бунула фэргләнирләр
ки, онлар һеч олмәзса ибтидаи мак-
тәб үчүн тәдрисин ана дилиндә апа-
рылмасы һүгугуну гәбул эдирләр»¹.
Лакин бу һеч дә либерал буржуази-
янын «мәрһәмәтиндә» мейдана кәл-
мирди. Чүнки бу «мәрһәмәт» онда
һеч бир заман олмамышдыр. Либе-
рал буржуазиянын бу «мәрһәмәти-
нин» архасында чидди сияси фи-
кирләр кизләнирди. Ленинин язды-
ғы кими, либерал буржуазия сөздә
өзүнү мәрһәмәтли кәстәрәрәк, ишин
әслиндә тамамилә мүртәчеләрдә
бирләшир, милләтләрин дил бәрабәр-
лийи һүгугуну инкар эдирди. Бу исә
маһийәт этибарилә ибтидаи тәһси-
лин ана дилиндә апарылмасы тәлә-
бини арадан галдырмаг иди. Либе-
рал буржуазия милли мәсәләдә өзү-
нү «юмшаг» кәстәрмәклә учгар
халгларын көзүнә пәрдә чәкмәк, он-
лардан өз сияси мәгсәдләри үчүн
истифадә этмәк, өзүнүн ән күчлү
дүшмәнини, — фәһлә синфини пар-
чаламаг вә зәифләтмәк мәгсәдини
изләйрди.

Милли дилләрин бәрабәрлийи вә
ана дилиндә мактәбләрин тәшкили
Ленинин тәләби үзрә 1903-чү илдә
хүсуси бир маддә кими (§ 8) РСДФП
програмына дахил эдилдикдән сон-
ра бундчулар вә тәсвийәчиләр,
о чүмләдән Загафғазия тәсвийә-
чиләр «мәдәни-милли мухтарийәт»
шүарыны ирәли атыб ону мұдафиә
әтмәйә башладылар. Онлар бу шү-
ары О. Бауэрин милли мәсәлә һаг-
ғында Австрия програмындан кө-
түрмүшдүләр.

Болшевикләр, Ленин вә Сталин
бундчулар вә тәсвийәчиләрә гар-
шы кәскин мүбаризә эдирдиләр.

В. И. Ленин 1913—1914-чү ил-
ләрдә дәрч олунмуш бир сыра мә-
галәләриндә «мәдәни-милли мухта-
рийәт» шүарынын мүртәче маһий-
әтини ачыб кәстәрәрәк языр ки,

бу мухтарийәт «мактәб ишини мил-
ләтләрә көрә белмәкдән ибарәт» ол-
магла «мактәб ишини дәвләт әлин-
дән чыхарыб аҗрыча олараг бир
милләтин ихтиярына вермәйи»¹ тә-
ләб эдир. Бу, мүртәче бир сиясәт
иди. Зира онун ишдә һәята кечи-
рилмәси пролетариатын гүввәләри-
нин парчаланмасы вә бир-бириндән
айры салынмасы демәк иди.

В. И. Ленин язырды: «Биз һеч дә
буна сәй әтмәмәлийик, биз һәр чүрә
милләтчилик әлейһинә мүбаризәдә,
һәгһиги демократик мактәб вә үмү-
мийәтлә сияси азадлыг уғрунда мү-
баризәдә бүтүн милләтләрин фәһлә-
ләрини бирләшдирмәйә сәй әтмәли-
йик»².

Ленин башга бир мәгаләсиндә
әнә һәмин мәсәләйә тохунараг языр:
«...мактәб ишиндә милләтләрин бир-
ләшмәсинә наил олмаг ләзымдыр ки,
мактәб, аҗайышда һәята кечирилә-
ни һазырласын»³. «Мәдәни-милли
мухтарийәт» исә Сталин йолдашын
мәшһур «Марксизм вә милли мәсә-
лә» әсәриндә кәстәрилдийи кими
милли мәсәләни һәлл әтмир, «...ону
кәскинләшдириб долашдыраг,
фәһлә һәрәкатынын бирлийини поз-
маг үчүн, фәһләләрин миллийәтчә
бир-бириндән айрылмасы үчүн, ара-
ларындакы чәкишмәләрин күчләнмә-
си үчүн әлверишли зәмин ярадыр»⁴.

Ленин вә Сталин «мәдәни-милли
мухтарийәт» әлейһинә бир дә она
көрә мүбаризә апарырдылар ки, «бе-
лә планы тәблиғ әтмәк ишдә бур-
жуа милләтчилийи, шовинизм вә
клерикализм идеяларыны ирәли сүр-
мәк, яхуд онлара көмәк әтмәк де-
мәкдир». Ленин язырды ки, мәһз бу-
на көрә «һәр бир милли «мәдәний-
йәт» үчүн хүсуси милли мактәбләр
тәблиғ әтмәк мүртәче һәрәкәтдир»⁵.

Ленин «мәдәни-милли мухтарий-
йәт» шүарына гаршы чыхыркән тәс-

¹ В. И. Ленин, Әсәрләри, XIX чилд, сәһ. 455.

² Енә орада, сәһ. 455.

³ Енә орада, сәһ. 455.

⁴ И. В. Сталин, Әсәрләри, II чилд, сәһ. 369.

⁵ В. И. Ленин, Әсәрләри, XIX чилд, сәһ.
482—483.

вийэчилэр «Правда» тэрэфдарларыны миллэтлэр үчүн ана дилинде мектэб тэшкил эдилмэсинин «душмэни» адландырырдылар. Ленин онларын бу «иттиһамынын» эсассыз олдуғуну ифша эдэрэк язырды: «Чанаб Анын (тэсвийэчидир—М. М.) бу һэрэкэтинэ ялныз күлмэк олар, чунки һамы билир ки, «Правда»чылар диллэрин там бəрəбər һүгүглуғу тэрэфдарыдырлар»¹.

Ана дилинде мектэб мәсələси «мәдәни-милли мухтарийәт» шəраитиндə дейил, ялныз эсл демократик дөвлəт гурулдугдан сонра—миллэтлэрин сияси һүгүг бəрəбərлийи, онларын диллэринин һүгүг бəрəбərлийи шəраитиндə һəлл эдилə билэр. Ленин вə Сталин белə бир нөгтейи-нəзəри мұдафиə эдирлэр.

Ленин язырды: «Һəгиги демократиклəшдирмə шəраитиндə мектəблэри миллэтлэрə керə айырмадан ана дилинин, вəтэн тарихинин вə саирəнин мəнафеини бүтүнлүклə тəмин этмэк мүмкүндүр»².

Ленин вə Сталин бир дə она керə мектəблэрин миллэтлэрə керə айрылмасынын əлейһинə идилэр ки, бу əслиндə руһани мектəблэрин чанланмасы демэк иди.

Ленин язырды: «Марксистлэрин... үмуми мектəб програмы вардыр. Бу програм, мәсələн, шəртсиз дүнийəви мектəб тəлəб эдир. Марксистлэрин нөгтейи-нəзəринə керə демократик дөвлəттə һеч бир заман вə һеч бир ердə бу үмуми програмдан керийə чəкилмəйə йол вермэк олмəз» (програмы һэр һансы «ерли» фəнлэр, диллэр вə саирə илə долдурмаг мəсələсини исə, ерли əһалинин гəрəры тəйин эдир). Мектəб ишини «дөвлəг сэрəнчамындан кəнар этмэк» вə миллэтлэрə вермэк принципиндэн исə белə чыхыр ки, биз, фəһлэлэр, демократик дөвлəтимиздə халг пулуну руһани мектəблэринə хəрчлэмэк үчүн миллэтлэрə имкан веририк»³.

Гафгаз халглары үчүн «мәдәни-милли мухтарийәт» тәләб эдән Гафгаз тәсвийәчиләрини ифша эдәрәк Сталин йолдаш язырды: «Мисал үчүн Загафгазия мүсәлманларыны (азәрбайчанлылары — М. М.) кетүрәк. Онларын ән аз фаизи савадлыдыр, мектәбләринин башында бөйүк нүфуз саһибі олан моллалар дурур; ...асанлыгла баша дүшмәк олар ки, онлары мәдәни-милли иттифаг һалында тәшкил этмәк — моллалары онлара башчы этмәк демәкдир, онлары иртичачы моллаларын пәнчəсинə вермәк демәкдир, мүсәлман күтлөләринин өз гəддар дүшмәнлэри тэрəфиндэн мəнəви эсəрəт алтына алынмалары үчүн ени бир истинадкаһ яратмаг демәкдир... Загафгазия мүсәлманларыны айырыб мәдәни-милли иттифаг һалына салмағы, йə'ни күтлөлэри ән гəддар иртичачыларын эсəрəти алтына вермəйи тəклиф эдирлэр, — мəkər Гафгаз тэсвийәчилэри бундан яхшы бир шей «тәләб эдə» билмэздилэрми?»¹.

Белəликлə Ленин вə Сталин учгарлар үчүн мектəб мәсələси һаггында эзлэринин екəнə дүзкүн вə ардычыл програмларыны мұдафиə эдиркən «мәдәни-милли мухтарийәт» шүарыны, онун мектəб програмынын мүртəчə маһиййəтини, либералларын миллэтлэр үчүн сахта мектəб сиясəтини сонадəк ифша эдирдилэр.

Ана дилинде мектəб мәсələсиндə партия програмынын тәләблэри, Ленин вə Сталин йолдашларын тәләблэри тамамилə башга иди. Ленин вə Сталин һэр чүр мектəби дейил, һэр нөв клерикализм тə'сириндэн азад, эсл дүнийəви мектəб тәләб эдирдилэр. Ленин вə Сталин белə бир мектəби бу вə я диқər дилин үстүн олдуғу шəраитдə дейил, миллэтлэрин диллэри арасында там һүгүг бəрəбərлийи шəраитиндə тэшкил этмəйи мүмкүн һесаб эдирдилэр. Бу һүгүг бəрəбərлийи олмадан учгарлардə мектəб һеч бир мүвəф-фəгиййət газанə билмэзди. Партия

¹ В. И. Ленин, Эсəрлэри, XIX чилд, сəһ. 498.

² Енə орада, сəһ. 483.

³ В. И. Ленин, Эсəрлэри, XX чилд, сəһ. 26.

¹ И. В. Сталин, Эсəрлэри, II чилд, сəһ. 388—389.

програмынын тэлэб этдийи ана дилинде мэктаб, бүтүн миллэтлөрдөн олан эйһмөткешлэрин бирлэшмәси ишинә зәрбә вуран, миллэтчи буржуазиянын дәйирманына су төхөн «милли» мэктаб дейилдир. Бу үмүм-дөвләт мэктаби, ана дилинде тәд-рисин бүтүн тәләбләринә чаваб верән бир мэктабдыр. Ялныз белә бир мэктаб о заманкы Русияда бүтүн миллэтлөрдән олан фәһлөләрин бирлэшмәси ишинә хидмәт эдә биләрдир.

Биринчи дүня муһарибәсинәдәк мэктаб мәсәләси саһәсиндә партиямызын Ленин вә Сталин тәрәфиндән ирәли сүрүлән нәзәриййә вә програмы белә иди.

III.

Биринчи дүня муһарибәси заманы Русияда сияси вәзиййәт чох кәскин бир шәкилдә дәйишди. Бунуңла әләгәдар олараг болшевикләр партиясынын гаршысында дуран сияси вәзифәләр дә дәйишди. Бунуңла әләгәдар олараг милли мәсәлә саһәсиндә партиямызын сиясәти дә дәйишмәйә билмәзди.

«...биринчи дүня муһарибәси дөврүндә... сосялист ингилабы күнүн мәсәләси олдуғу заман, — рус марксистләри даһа әввәлки дөврүн сиясәти илә кифайәтләнә билмәздиләр вә онлар милли-мүстәмләкә мәсәләсинин һәллини сосялист чеврилишинин мүгәддәрәти илә бағламағы ләзым билдиләр»¹, чүнки болшевикләр үчүн чохдан айдын иди ки, «милли һәрәкәт ялныз буржуазия йыхылдыгдан сонра гәти арадан галха биләр»².

Бу заман милли мәсәлә саһәсиндә партиямызын сиясәти нәдән ибарәт иди?

И. В. Сталин йолдаш бу суала өзүнүн «Милли мәсәлә вә ленинизм» әсәриндә айдын чаваб верир.

«Партия белә һесаб әдирди ки, капитал һакимийәтинин деврилмәси вә пролетариат диктатурасынын

тәшкили, мүстәмләкә өлкәләриндән вә асылы өлкәлөрдән империалист гошунларынын говулуб чыхарылмасы вә бу өлкәләрин айрылыб өз милли дөвләтләрини тәшкил әтмәк һүгүгунун тәмин әдилмәси, милли лүшмәнчилиийин вә миллэтчилиийин ләғв әдилмәси вә халглар арасында бейнәлмиләл әләгәләрин мөһкәмләндирилмәси, ваһид сосялист халг тәсәррүфәти тәшкил әдилмәси вә бу зәмин үзәриндә халгларын гардашчасына әмәкдашлығынын саһмана салынмасы, — һазыркы шәраитдә милли-мүстәмләкә мәсәләсинин ән яхшы һәллидир»¹.

Бөйүк Октябр сосялист ингилабынын гәләбәси вә бунуңла әләгәдар олараг сияси һакимийәтин фәһлә синфинин әлине кечмәси Ленин—Сталин милли сиясәтинин еринә етирилмәси үчүн һәлләдичи шәрт иди.

Чаризмин мөһв әдилмәси вә 1917-чи илин февралында буржуазиянын һакимийәт башына кечмәсилә милли зүлм арадан галдырылмады.

Милли мөһдудийәтләрин ләғв әдилмәси һаггында мүвәггәти һөкүмәтин декретиндә чидди чатышмазлыглар вар иди. «Һәр шейдән әввәл, декрет дил барәсиндә милли һүгүг бәрәбәрлиийини мүәййән әтмиди»².

Милли мәсәлә һаггында партия програмы ялныз пролетар диктатурасы шәраитиндә һәятә кечирилә биләрди вә галибийәтлә дә һәятә кечирилди. Беләликлә дә өлкәмиздә милли зүлм системи ләғв олунду вә миллэтләрин һүгүг бәрәбәрлиийи һәятә кечирилди.

Бу тәдбирләр өлкәмиздә «миллэтчилиийи вә милли әдавәти ләғв әтмәк үчүн, халглар арасында әтимад яратмаг үчүн ән яхшы бир васитә олду»³.

«...Милли зүлмүн мөһв әдилмәси өлкәмизин кечмишдәки мәзлүм миллэтләринин милли чәһәтдән дирчәл-

¹ И. В. Сталин, Әсәрләри, XI чилд, сәһ. 390.

² И. В. Сталин, Әсәрләри, III чилд, сәһ. 21.

³ И. В. Сталин, Әсәрләри, XI чилд, сәһ. 391.

¹ И. В. Сталин, Әсәрләри, XI чилд, сәһ. 390.

² И. В. Сталин, Әсәрләри, II чилд, сәһ. 345.

мәсиһә, онларын милли мәдәниййәтинин артмасына, өлкәмизин халглары арасында бейнәлмиләл достлук әлағәләринин мөһкәмләnmәсиһә вә сәсәлиzm гуручулуғу ишиндә онларын арасында әмәкдашлығ ярадылмасына сәбәб олду»¹.

Бу сясәт нәтичәсиндә дирчәлмиш олан миллиләтләр бейнәлмиләлчи болшевикләр партиясынын рәһбәрлик әтмәкдә олдуғу ени, сәсәлиst милләтләрдир.

Бүтүн бунлар кечмишдә учгар халглар олан, инди исә Сталин достлугу аиләсиндә бирләшмиш Совет Иттифагы халгларынын милли мәдәниййәт вә мәктәпләринин инкишафы үчүн көзәл бир шәраит яратды. Бүтүн бунлар онунла нәтичәләнди ки, миллиләтләр вә онларын мәктәпләринә гаршы көһнә, әдәләтсизлиһин вә мүртәчә мүнәсибәтләрин ләғв әдилмәси үчүн лазыми шәраит ярадылды.

Ленин хусуси оларағ гәйд әдирди ки, биз, зүлмкарларын учгар халглары әздийи «о көһнә, ганлы вә мурдар кечмиши» дағымалыйығ. «О кечмиши биз йох әдәчәйик, о кечмишин дашыны даш үстүндә гоймаячағығ»².

Сталин йолдаш Октябр сәсәлиst ингилабынын гәләбәсиндән сонра язырды:

«...партия, өлкәмизин дирчәлдилмиш олан миллиләтләринә бүтүн варлығы илә йүксәлмәкдә, өз милли мәдәниййәтинин чанландырыб инкишаф әтдирмәкдә, ана дилиндә мәктәпләр, театрлар вә башга мәдәни идарәләр ачмағда... көмәк әтмәйи ләзым билди»³. Бунун үчүн партия ләзым билирди ки, «...керидә галмыш миллиләт вә халгларын зәһмәткеш күтләләринә асанлығла тәсәруфат, сясәт вә мәдәни мүвәффәгийәтләр газанмағ, ирәлиләмиш олан

мәркәзи Русия—пролетар Русиясына чатмағ имканы версин»⁴.

Совет Иттифагында бирләшән бүтүн халглар үчүн ана дилиндә мәктәб тәшкил әтмәк вачиб сясәти бирмәсәлә кими ингилабын илк күнүндән башлаярағ партиянын гаршысында дурмушду. Ленин вә Сталин йолдашлар бу мәсәләйә чох бөйүк әһәмиийәт верирдиләр.

И. В. Сталин йолдаш һәлә 1920-чи илдә язмышды:

«Һеч кәс инкар әтмәз ки, Украина, Әзәрбайҗан, Түркүстан... вә башга учгарлар халг күтләләринин мәдәни... чәһәтчә тәрәғти әтмәсинә чалышаркән, ана дилиндә мәктәб... олмадан кечинә билмәзләр»⁵.

Халг күтләләринин мәдәни чәһәтдән инкишаф әтмәси үчүн «...һәр шейдән әввәл, милли фәрг гоюлмадан, өлкәмизин бүтүн вәтәндашлары үчүн ибтидаи тәһсил, сонра да орта тәһсил мәчбури әтмәк ләзымдыр»⁶.

Ушағларын мәчбури тәһсилини һәятә кечирмәк үчүн «...өлкәни ана дилиндә кениш мәктәб шәбәкәси илә бүрүмәк, онлары, ана дилини билән мүәллимләрлә тәмин әтмәк ләзымдыр»⁷.

Һәлә бу азыр «бүтүн идарә апаратларыны миллиләшдирмәк, йәни онларын тәркибини милли әтмәк ләзымдыр»⁸.

«...ана дилиндә мәтбуаты, театрлары, кинолары вә башга мәдәни идарәләри артырыб чохалтмағ ләзымдыр»⁹.

Бүтүн бунлары она көрә мәнз ана дилиндә әтмәк ләзымдыр ки, «мил йонларла халг күтләләри мәдәни, сясәт вә тәсәруфат инкишафы ишиндә анчағ ана дилиндә, милли дилдә мүвәффәгийәт әлдә әдә биләrlәр»¹⁰.

¹ И. В. Сталин, Әсәрләри, V чилд, сәһ. 49.

² И. В. Сталин, Әсәрләри, IV чилд, сәһ. 397.

³ И. В. Сталин, Әсәрләри, XI чилд, сәһ. 393.

⁴ Енә орада, сәһ. 333.

⁵ Енә орада, сәһ. 393.

⁶ Енә орада, сәһ. 393.

⁷ Енә орада, сәһ. 394.

¹ И. В. Сталин, Әсәрләри, XI чилд, сәһ. 391.

² В. И. Ленин, Әсәрләри, XXII чилд, сәһ. 101, III нәшри.

³ И. В. Сталин, Әсәрләри, XI чилд, сәһ. 392.

Лакин ени сосялист миллэтлэр буржуа миллэтлэрдән тамамилә фэргли олдуғу кими, бу ени милли медэниййэтлэрин милли формасы да буржуа мээмунундан чох-чох узагдыр.

Сталин йолдаш языр: «...бизим ени совет миллэтлэринин милли медэниййэтлэри өз мээмуну этибарла сосялист медэниййэтлэрдир».¹

Беләликлә ингилабдан әввәл өлкәмизин габагчыл адамларынын арзуладыглары вә уғрунда мүбаризә апардыглары ана дилиндә мәктәб, ялныз Бөйүк Октябр сосялист ингилабынын гәләбәсиндән сонра Ленин — Сталин милли сиясәтинин тәнтәнәси нәтичәсиндә яранды вә инкишаф этмәйә башлады.

Партиямызын програмында дейилр ки, вәзифә «Ана дилиндә дәрәс кечилән...ваһид әмәк мәктәби принципләрини тамамилә һәятә кечирмәк»дән ибарәтдир. Болшевикләр партиясы тәрәфиндән ана дилиндә тәшкил эдилмиш бу чүр мәктәбләр бәрәбәр һүгүглу совет сосялист республикаларында, о чүмлөдән Совет Азәрбайҗанында күндән-күнә инкишаф эдиб мөһкәмләнир.

IV.

Мәктәб саһәсиндә болшевикләр партиясынын Ленин — Сталин сиясәти Азәрбайҗан ССР-йә нә вермишдир?

Азәрбайҗан халғы әсрлэрдән бәри ана дилиндә мәктәбин һәсрәтини чәкмишдир. Онун балалары әсрләр бою доғма дилләриндә охуюб, язмаг сәадәтиндән мөһрум олмушлар. Азәрбайҗан ушагларыны илләр узу-чу әрәб-фарс дилләрини әзбәрләмәйә мәчбур этмишләр ки, бу «савадын» да һәятда онлар үчүн һеч бир әмәли әһәмиййәти олмамышдыр.

О заманкы һаким даирәлэрин тәзйиги алтында көһнә Азәрбайҗанын габагчыл адамлары да ана дилиндә дейил, онлар яд олан әрәб-фарс дилләриндә данышыб язмаға мәчбур олмушлар ки, бу да онла-

рын йүксәк вәтәнпәрвәрлик һиссиня даима тәһгир этмишдир.

Чар һөкүмәти Русиянын бүтүн учгарларынын халглары кими, Азәрбайҗан халгына да ана дилиндә мәктәб ачмаг имканы вермирди.

Әкс-ингилабчы мусават һакимиййәти дөврүндә дә Азәрбайҗан халгы ана дилиндән вә ана дилиндә мәктәблэрдән мөһрум иди. Азәрбайҗан халгынын гәддар дүшмәнләри, империализм акентләри, вәтән сатғынлары олан алчаг мусаватчылар һәр васитә илә мәктәблэрдә Азәрбайҗан дилинин әһәмиййәтини һечә әндирир, ону гиймәтдән салырдылар. Онлар мәктәблэрдә ана дили әвәзинә бизә яд олан түрк дилини тәдрис эдир вә буну һәсызчасына мәктәблэри «миллиләшдирмәк» әдландырырдылар. Азәрбайҗан әдәбиййәти әвәзинә мәктәблэрдә пантүркизм руһу илә ашыланмыш түрк әдәбиййәти тәдрис олунурду. Азәрбайҗан тарихи әвәзинә ислам тарихи, Оттоман империясынын гәсбкар мұһарибәләри кечилирди. Азәрбайҗанлы олмаян, лакин Азәрбайҗанда яшаян миллэтләрә өз ана дилләриндә мәктәб ачмаг гадаган эдилмишди. Мусаватчылар Оттоман тәсирләрини һәр вәчһлә мәктәб саһәсинә, ичтимай һәятын бүтүн саһәләринә ййырдылар. Бу мәгсәдлә онлар мәктәблэри вә китабханалары парнографик вә пантүркист әдәбиййәтлә долдурур, Түркиядән «мүәллимләр» — часуслар дәвәт эдир, түрк дилиндә мүртәчә мээмунлу, халға яд вә зидд олан «дәрслик», «гәзет» вә «журналлар» дәрч эдирдиләр.

Беләликлә халгын бу гәддар дүшмәнләри вәтәнимизин мәнәфеинә ялныз сияси вә тәсәррүфат саһәсиндә дейил, медэниййәт саһәсиндә дә алчагчасына хәнәт эдирдиләр. Бунула да онлар Октябр ингилабы далғаларынын гаршысыны алмаг, Бакы пролетариатынын кетдикчә йүксәлән ингилаби һәрәкәтины даяндырмаг умидиндә идиләр.

В. И. Ленин һәлә 1903-чү илдә язмышды ки, фәһлә синфи «ингилабчы пролетариат аяға галхдығы заман буржуазиянын азадлығы, вә-

¹ И. В. Сталин, Әсәрләри, XI чилд, сәһ. 392.

тәнә, дил вә милләт мәнәфегинә нечә хәянәт этдийини он дәфәләрлә»¹ көрмүшдүр.

Сосыалист ингилабынын гәләбәси, Азәрбайҗанда совет һакимийәтинин гурулмасы ичтимаи һәятын бүтүн сәһәләриндә мусаватчыларын саттын пантүрккәст сиясәтинә сон гойдуғу киими, мәктәб сәһәсиндә дә онларын бүтүн фәалийәтинә һәмишәлик сон гойду. Совет мәктәбинин тарихи Азәрбайҗанда совет һакимийәтнинин гурулмасы илә башланыр. Доғма Азәрбайҗан дилиндә әсл халг мәктәбинин тәшкили мәһз бу күндән башланмышдыр.

Совет һакимийәти сайәсиндә Азәрбайҗан халгы һәйи ки аң дилиндә мәктәб тәшкил этмәк һүругуна малик олду, һәмчинин бу мәктәбин ярадылмасы үчүн лазым олан бүтүн мадди вә башга имканлары да әлдә этди.

Азәрбайҗан халгы даһи Сталинин аталыг гайғысы сайәсиндә, бөйүк рус халгынын гардашылыг көмәйилә өз ана дилиндә әлә бир мәктәб яратмышдыр ки, Гәрбдә вә Шәргдә капиталын әсарәти алтында инләйән бүтүн халглар бу мәктәбин һәсрәтинин чәкирләр.

Ингилабадәк Азәрбайҗанда ана дилиндә ибтидаи мәктәб демәк олар ки, йох иди. Совет һакимийәти илләриндә исә республикамызда йүзләрлә ибтидаи, еддииллик, орта мәктәб, онларча хусуси орта вә али мәктәб ярадылмышдыр. Бу мәктәбләрдә тәһсил ана дилиндә апарылыр. Ушагларымыз бөйүк гардашымыз рус халгынын дилини дә сонсуз һәвәс вә мәһәбәтлә өйрәнирләр.

Азәрбайҗан Совет Сосыалист Республикасында башга милләтләрин мәктәбләринә дә әйни дәрәҗәдә бөйүк гайгы көстәрилир. Республикамызда ашәян рус, әрмәни, күрчү вә башга халгларын ушаглары үчүн онларын өз ана дилләриндә мухтәлиф мәктәбләр ачылмышдыр.

Азәрбайҗанын хиласкарлары С. М. Киров, С. Орҗоникидзе, А. Микоян йолдашларын, сынанмыш сталинчә Л. П. Берия вә М. Ч. Бағыров йолдашларын рәһбәрлийи илә ени совет мәктәбләринин тәшкили вә кеһишләндирилмәси сәһәсиндә бөйүк ишләр көрүлмүшдүр. Бу мәктәбләр көһнәдән бизә ирс галмыш чәһаләт вә мәдәнийәтсизлик, керилик вә савадсызлыгла мүбаризәдә инкишаф әдиб мөһкәмләнмишдир.

1925-чи илдә С. М. Киров йолдаш III Азәрбайҗан Советләр гурултаһында чыхыш әдәрәк демишди:

«Белә дүшүнүрләр ки, Азәрбайҗанда әһалинин ярысы өз чадрасыны атмагдадыр. Лакин бу дәрив сәһвдир. Чүнки Азәрбайҗан әһалисинин ялынз ярысы чадра өртмүр... Бизим әһалимизин 90 фаизи һәлә өз өмрүнү гаранлығын, чәһаләтин, савадсызлығын гара чадрасы алтында кечирир. Нечә олурса-олсун бүтүн имканлардан, гүввәт вә тәдбирләрдән истифадә әдәрәк, бу «чадранын» кәләчәкдә арадан галдырылмасына наил олмалыйыг»¹.

Һәзирда бизим республикамыз башдан-баша савадлылар өлкәсинә чеврилмишдир. Һәлә 1933—34-чү тәдрис илиндә республикамызда үмуми ибтидаи ичбари тәһсил һәһта кечирилиб, гуртармышдыр.

Азәрбайҗан К(б)П-нин XII гурултаһындакы һесабат мәрүзәсиндә М. Ч. Бағыров йолдаш демишди: «Азәрбайҗан болшевикләри даһи Сталин йолдашын көстәришләрини һәһта кечирмәк уғрунда мүбаризә әдәрәк вә синфи дүшмәнин, ону акентләринин мүгавимәтини гәти сурәтдә тырааг... шәкилчә милли, мәзһунча сосыалист мәдәнийәтнинин инкишафы ишиндә бөйүк мүвәфғийәтләр әлдә этмишләр... Бу ил биз үмуми ибтидаи тәһсили баша чатдырмышыг... Бу бөйүк әһәмийәтә малик олан бир амилдир... Чәри тәдрис илиндә Совет Азәрбайҗанында ана дилиндә үмуми ичба-

¹ В. И. Ленин, Әсәрләри, VI чилд, сәһ. 419.

¹ Бах, «Бак. рабочи», 1925-чи ил, 3 декабр.

ри тәһсилін кечирилмәси тәмин әдилмишидр»¹.

Республикамызын бир чох шәһәрләрində — Бақы, Кіровабад, Степанакерт, Нахчыван, Нуха вә башгаларында 1934 — 35-чи тәдрис илиндән еддииллик үмуми ичбари тәһсилә кечилмишидр.

Большевикләр партиясынын күндәлик гайғысы нәтичәсиндә Азәрбајчан совет мәктәби бөйүк вәтән мүһарибәси дөврүндә дә өз фәалийәтини давам етдирәрәк, гаршысында дуран шәрәфли вәзифәләрин өһдәсиндән мүвәффәгийәтлә кәлмишидр.

Бөйүк вәтән мүһарибәсиндән сонра халг тәсәррүфатынын бәрпа вә инкишаф етдирилмәсинин ени Сталин бешиллийи бүтүн республикамызда 1949 — 50-чи тәдрис илиндә еддииллик үмуми ичбари тәһсилін тамамилә һәята кечилилиб гуртармасы үчүн шәраит яратмышидр.

Мәктәб сәһәсиндә бизим әлдә етдиймиз наилийәтләр һеч бир капиталист өлкәси илә мүгайисә әдилә билмәз. Тәкчә буну гејд етмәк кифайәтдир ки, һазырда республикамызын мәктәбләрində 600.000-дән артыг ушаг охујур. Онлардан 400.000 нәфәрдән артығы азәрбајчанлы балаларыдыр. Бу о демәкдир ки, биздә һәр беш адамдан бири мәктәбә кедир. Һалбуки ингилабдан әввәл Азәрбајчанда охуянларын сайы 20.000 нәфәр иди, бу да бүтүн мәктәб яшлы ушагларын ялыз 10 фаизини тәшкил едирди. Белә бир факты гејд етмәйин хүсуси әһәмийәти вардыр ки, 1948 — 49-чу тәдрис илиндә республикамызын мәктәбләрində охуян 257 957 нәфәр гызын 169.478 нәфәри азәрбајчанлы иди. Бу о демәкдир ки, 1914—15-чи тәдрис илинә нисбәтән мәктәбә кедән азәрбајчанлы гызларын сайы 84 дәфә артмышидр.

Һазырда республикамызда мұхтәлиф дилләрдә 3.475 мәктәб вардыр. 1.695 ибтидаи мәктәбдән 1.538-дә,

1.367 еддииллик мәктәбдән 1.169-да вә 413 орта мәктәбдән 292-дә тәһсил Азәрбајчан дилиндә апарылыр.

Ленин — Сталин милли сиясәтинин гәләбәси нәтичәсиндә республикамызда минләрлә кәнч мүәллим етишидрилмишидр.

«Правда» гәзети бу барәдә өз баш мәгаләсиндә язмышдыр: «Тарих халгларын кериликдән прогрессә, чәһаләт вә авамлыгдан йүксәк вә һәртәрәфли мәдәнийәтә доғру бу гәдәр сүрәтлә, бу гәдәр гәтийәтлә ирәлиләмәсини индийәдәк көрмәмиши. Белә ирәлиләмә ялыз совет һакимийәти эсасында, Ленин — Сталин милли сиясәтинин ардычыл сүрәтдә һәята кечирилмәси нәтичәсиндә мүмкүн олмушдыр»

Ленин — Сталин милли сиясәтинин гәлибийәтлә һәята кечирилмәсинин чаһаншүмүл-тарихи әһәмийәтиндән бәһс едәркән «Правда» Азәрбајчандан ашағыдакы сәчийәви мисалы кәстәрир:

«Кичик, лакин сон дәрәчә сәчийәви бир мисал: Бу күнләрдә совет халгы Нахчыван Мухтар Совет Сосјалист Республикасынын 25-чи илдә нүмүнү һәрарәтлә гејд етмишидр. Ингилабадәк индики Нахчыван МССР әразисиндә әһалинин һәр йүз нәфәриндән ялыз икиси савадлы, 98 нәфәри исә савадсыз иди. Тәкчә бу, о заманкы керидә галмыш учгар мустәмләкә өлкәсиндә зәһмәткеш әһалинин дәһшәтли мәдәни керилийини айлын кәстәрир. Һазырда Нахчыван МССР-дә йүзләрлә ибтидаи, еддииллик вә орта мәктәб вардыр ки, бунларда он минләрлә зәһмәткеш баласы тәһсил алыр»¹.

Мәктәб вә халг маарифи сәһәсиндә Нахчыван МССР-нин әлдә етдийи наилийәтләри истисна дейлидр. Мухтар Дағлыг Гарабаг Вилайәти дә бу сәһәдәки наилийәтләри илә ифтихар едир. Бурада һазырда 200 мәктәб вардыр ки, онлардан 40-ы орта, 108-и еддиилликдир. Бу мәктәбләрдә 40.000-дән

¹ М. Ч. Бағыров, «Азәрбајчан К(б)П МК иши һағында», сәһ. 58—59, 1934.

¹ «Правда», 31 май 1949-чу ил, № 151.

артыг ушаг вэ кэнч догма ана дилиндэ тәһсил алыр.

Капиталист өлкөлөриндэ ССРИ вэ халг демократиясы өлкөлэри элейһинэ ени мүһарибэ гызышдырмаг үчүн мәктәпләрә бурахылан вәсаит-дән кетдикчә даһа чох кәсәрәк һәр-би һәрчләрә чалайырлар. Лакин бизим өлкәмизин бүтүн мүттәфиг республикаларында олдуғу кими Азәрбайчан ССР-дә дә халг маарифи вэ мәктәпләрин эһтиячлары үчүн күлл миғдарда вәсаит сәрф эдилир. Буну гейд этмәк кифайәтдир ки, яһызы 1949-чу илдә республикамызда халг маарифинин эһтиячларына 585 миллион манат бурахылмышдыр. Бу яһызы сосялизм өлкәсиндә мүмкүн олан бир шейдир.

Азәрбайчанда мәктәб саһәсиндә Ленин — Сталин милли сиясәтинин гәләбәсини тәкчә кәмиийәт дәйи-шкликләри илә изаһ этмәк олмаз. Бизим мәктәбимиз мәфкурә вэ тә-лим-тәрбийә ишләринин сәвиййәси әтибарилә элә бир йүксәклийә галх-мыш, элә бөйүк наилийәтләр әлдә әтмишдир ки, буну буржуа өлкә-ләриндәки мәктәпләр һеч бир заман әлдә эдә билмәзләр. Капиталист өл-кәләриндә маариф, мәдәнийәт вэ мәктәпләрин күндән-күнә чүрүйүб гәнәззүл әтдийи бир заманда, АБШ-да миллионларла ушағын тәһсилдән кәнәрда галдығы бир заманда, Ин-киләрәдә, Франсада, АБШ-да вэ капитализм һакимийәти алтында олан Түркийә, Иран вэ башга өлкә-ләрдә мәктәпләрин кетдикчә даһа чох фашистләшдирилдийи бир за-манда, бүтүн совет мәктәпләри ки-ми Азәрбайчан мәктәби дә дурма-дан ирәлиләйир, яһызы кәмиийәтчә дейил, кейфийәтчә дә ени-ени на-илийәтләр әлдә эдир.

Шәхсән Сталин йолдашын тәшәб-бусу илә партия вэ һөкүмәтимизин мәктәб һаггында гәбул әтдийи та-рихи гәрарлар үмумийәтлә совет мәктәбинин, о чүмләдән Азәрбайчан мәктәбинин инкишаф вэ һәрәкәт програмы олмушдур. Биз яһызы бу гәрарларын һаята кечирилмәси са-бәсиндә мәктәпләрин ишини көкүн-

дән яхшылашдыра билмишик. Инди мәктәпләримизин мөһкәм тәдрис планлары, әлми чәһәтдән әсаслан-дырылмыш програмлары, йүксәк мәфкурәви сәвиййәдә һазырланмыш дәрсликләри, лазымы әяни вәсаити вә с. вардыр. Бу тарихи гәрарларын һаята кечирилмәси нәтижәсиндә ша-кирдләрин әлмләрин әсаслары илә силаһландырылмасына хүсуси фи-кир верилмиш, мәктәбдәки бүтүн фәнләрин, хүсусән ана дили вә рус дилинин тәдриси көкүндән яхшы-лашдырылмышдыр.

Мәфкурәви ишләрин яхшылашды-рылмасы һаггында мүһарибәдән сонрақы дөврдә УИК(б)П МК-һыа гәбул әтдийи тарихи гәрарлар мәк-тәбдә тәлим-тәрбийә ишинин ени йүксәклийә галдырылмасына сәбәб олмушдур. Тәлим-тәрбийә ишинин методу хейли яхшылашдырылмыш, мәктәбин дахили интизамы мөһкәм-ләндирилмишдир. Инди мәктәбдә һәр бир мүәллимин фәалийәти онув апардығы тәрбийәви ишин мәфкурә-ви сәвиййәси илә, тәдрисин кейфий-йәти уғрунда нечә мүбаризә этмәсн-лә гиймәтләндирилир.

Пионер вэ комсомол тәшкилатла-ры да мәктәпләримиздә бөйүк иш апарыр. Пионер вэ комсомол тәш-килатлары мәктәблиләрин тәлим-тәрбийә ишинин тәшкилиндә, инги-лаби байрамларын, тәсәрруфат кам-панияларынын һазырланмасы вә ке-чирилмәсиндә мүәллимләра яхындам көмәк эдирләр.

Һазырда республикамызын алы мәктәпләриндә тәһсил алан тәләбә-ләрин һамасы совет орға мәктәблә-ринин мәзунларыдыр. Тәкчә бу факт өзү Азәрбайчан мәктәбинин кә-миийәтчә нә гәдәр бөйүк наилийәт-ләр әлдә әтдийини чох парлаг бир шәкилдә көстәрир. Республикамы-зын орта мәктәпләри яһызы кечән тәдрис илиндә 5.000 нәфәр мәзун бу-рахмышдыр ки, бунларын да әкәс-риййәти али мәктәпләрдә өз тәһсил-ләрини мүвәффагийәтлә давам әт-дирир.

Бизим мәктәпләримизин тәрбийә-әтдийи кәнчләр, ичәрисиндә онларла

Совет Иттифагы Гәһрәманы, минләрлә орденли, он минләрлә гәһрәман дөйүшчү вардыр ки, бунлар Совет Иттифагынын башга халглары ала бирликдә алман фашистләринә гаршы фәдакарлыглы вурушмушлар. Бизим мәктәбләримиздә йүзләрлә Сосялист Әмәйн Гәһрәманы, нефть сәнаенин, нәглийатын, сосялист кәнд тәсәруфатынын минләрлә габагчыл мүтәхәссиси тәһсил алмышдыр ки, онлар һазырда сосялист чәмийәтимизин мадди базасыны инкишаф этдирмәк үчүн фәдакарчасына чалышырлар. Совет Азәрбайҗанынын ени зиялылар ордусу — мүәллимләр, мүһәндисләр, һәкимләр, аҗраномлар, әлми ишчиләр, инчәсәнәт ишчиләри, шаир вә язычылар — тәһсилләрини бизим мәктәбләримиздә алмышлар. Инди бу совет зиялылары ордусу бизим формача милли, мәзмунча сосялист мәдәнийәтимизи мүвәфәғийәтлә инкишаф этдирләр. Минләрлә ичтимал хадим, партия, комсомол, совет вә һәмкарлар тәшкилаты ишчиси өз тәһсилни бизим мәктәбләрдә алмышлар вә инди дә чалышдыглары саһәйә мүвәфәғийәтлә рәһбәрлик эдирләр. Тәрбийә системини бүгүн вәситләриндән истифадә эдән болшевикләр партиясы бу совет кадрларыны марксизм-ленинизм идеялары илә еилаһландырымыш, онлары сосялист гуручулуғумузун мүхтәлиф саһәләриндәки гайнар әмәли фәәлийәтдә тәрбийә эдиб, етишдирмишдир. Бүгүн бу совет адамлары өз илк тәһсил вә коммунист тәрбийәләрини бизим мәктәбләримиздә алмышлар.

«Азәрбайҗан партия тәшкилаты бөйүк Ленин — Сталин партиясына, улу, даһи рәһбәримиз Сталин йолдаша тамамилә садиг олан бөйүк бир орду гәдәр совет зиялылары етишдирмишдир»¹.

Бу наилийәтләр халгын бүтүн дүшмәнләринә гаршы, хусусән буржуа милләтчиләринә гаршы мүвәфә-

ғәғийәтлә апарылан мүбаризә нәтижәсиндә әлдә эдилмишдир.

Азәрбайҗан язысынын рус әлифбасына кечирилмәси мәдәнийәт саһәсиндә, хусусән мәктәб саһәсиндә Совет Азәрбайҗанынын әлдә эгдийи ән бөйүк наилийәтләрдәндир.

«Азәрбайҗан язысынын латын әлифбасындан рус әлифбасына кечирилмәси чох бөйүк мәдәни әһәмийәти олан бир ишдир. Бу тәдбир Азәрбайҗан халгынын кәлчәкдә өз язысыны вә дилини даһа да инкишаф этдирмәси үчүн ән кениш имканлар ярадыр вә бөйүк рус халгынын түкәнмәз мәдәни сәрвәтләриндән там ма'насилә файдаланмаға ярдым эдир.

Рус әлифбасына кечмәк уғрунда башланмыш вә үмумхалг һәрәкәтә шәклини алаһ бу һәрәкәтә партия, һөкүмәт вә шәхсән Сталин йолдаш бөйәнди»².

Бөйүк тарихи әһәмийәти олан бу мәсәлә Азәрбайҗан совет мәктәбинин даһа да инкишаф эдиб йүксәлмәсинә чох көмәк етмишдир.

И. В. Сталин йолдаш 1925-чи илдә язмышды:

«Шүбһәм йохдур ки, Азәрбайҗан коммунист партиясы Азәрбайҗан республикасыны мәзлум Шәрг халглары үчүн бир нүмунә вә онларын империализм зүлмүндән азад эдилмәси уғрунда байрагдар эдә биләчәкдир»³.

Даһи рәһбәримиз Сталин йолдаш тәрәфиндән Азәрбайҗан болшевик тәшкилатынын гаршысына гоюлан бу шәрәфли вәзифә мүвәфәғийәтлә еринә етирилмишдир.

«Кечмишдә ән керидә галмыш патриархал-феодал мүнәсибәтләри өлкәси олан Азәрбайҗан, совет һәкимийәти гуруландан сонра 20 ил әрзиндә мин иллик инкишафа бәрәбәр бир сычрайышла инкишаф эдәрәк габагчыл сосялист сәнаеи рес-

¹ М. Ч. Бағыров, «Бақы вә Азәрбайҗан болшевик тәшкилатынын тарихиндән», сәһ. 169.

² М. Ч. Бағыров, «Бақы вә Азәрбайҗан болшевик тәшкилатынын тарихиндән», сәһ. 160.

³ М. Ч. Бағыров, «Бақы вә Азәрбайҗан болшевик тәшкилатынын тарихиндән», сәһ. 168.

публикасы олмушдур»¹. Инди Азербайчан ССР габагчыл сәнае өлкәсинә, бөйүк колхоз вә совхозлары олан сосялист кәнд тәсәррүфаты өлкәсинә чеврилмишдир. Республикамызын формача милли, мәзмунча сосялист мәдәнийәти күндән-күнә чичәкләнир.

Совет һакимийәти илләриндә Азербайчанда йүксәк кейфийәтли тәлим-тәрбийә ишилә фәргләнән мәктәпләр ярадылмышдыр. Бу мәктәпләр өзләринин эсл элми-сосялист мәзмуну илә, Шәргин мәзлум халглары үчүн, Иран чәлладларынын милли әсәрәти алтында олан, лакин өз азадлыг вә истиглалийәти уғрунда мәрдликлә мүбаризә апаран Чәнуби Азербайчан халгы үчүн ән көзәл бир нүмунәдир.

Сосялист гуручулуғунун бүтүн сәһәләриндә олдуғу кими мәктәб сәһәсиндә дә әлдә этдийимиз бөйүк наилийәтләр һәмин өлкәләрин халгларыны истисмарчылара гаршы мүбаризәйә руһландырыр.

Өлкәмиздә халг маарифинин наилийәтләри болшевикләр партиясынын, даһи Ленин вә Сталинин ады илә айрылмас сурәтдә бағлыдыр.

«Азербайчан халгынын өз мәдәни инкишафында әлдә этдийи чох бөйүк мүнәффеғийәтләр, партиямызын бөйүк рәһбәри Сталин йолдашынын ады илә әлагәдардыр.

Халг маарифи, әлм, әдәбийят, музыка, рәссамлыг вә меґмарлыг сәһәләриндә Азербайчан халгынын наилийәтләри олдуғча бөйүкдүр»².

Совет Сосялист Республикалары Иттифагынын бәрәбәр һүгүглү үзүслан Азербайчан ССР-дә Ленин—Сталин милли сиясәтинин гәләбәси Азербайчан мәктәбинин йүксәк пиләйә галдырмышдыр.

¹ М. Ч. Бағыров, «Бақы вә Азербайчан болшевик тәшкилатының тарихиндән», сәһ. 164.

² Еңә града, сәһ. 168.

Халг маарифи вә мәктәб сәһәсиндәки наилийәтләримиз олдуғча бөйүкдүр. Лакин бунунла бәрәбәр гейд әтмәк лазымдыр ки, биз мәктәб ишинин яхшылашдырылмасы үчүн зәрури олан ишин һәлә һамасыны көрмәмишик. Республикамызда мәктәб ишләрини даһа да яхшылашдырмағ үчүн Азербайчан болшевикләринин XVII гурултайы халг маарифи ишчиләри гаршысында чидди вә мәс’ул вәзифәләр гоймушдур.

Азербайчан К(б)П-нин XVII гурултайынын гәрары вә М. Ч. Бағыров йолдашын көстәришләри республикамызын бүтүн халг маарифи ишчиләрини вә мүәллимләрини үмүми ичбәри тәһсил ганунуну һәр ердә тамамилә һәятә кечирмәк уғрунда мүбаризәйә руһландырыр. Азербайчан болшевикләр партиясынын гәрарлары вә М. Ч. Бағыров йолдашын көстәришләри илә руһланан маариф ишчиләримиз мәктәбләрдә тәлим-тәрбийә ишинин кейфийәтини йүксәлтмәк, хусусән ана дили, рус дили, биоложи вә башга фәнләрин тәдрис кейфийәтини йүксәлтмәк, шакирдләрин сияси-мәфкурәви тәрбийәсини яхшылашдырмағ үчүн бүтүн имканлардан истифадә әтмәлидирләр. Биз мүәллимин сияси-мәфкурәви сәвийәсини йүксәлтмәк, онун ихтисасыны тәкмилләшдирмәк ишинә инди һәмишәкиндә даһа артыг фикир вермәлийик. Мүәллимләримиз Азербайчан кәнчләринин коммунист тәрбийәсини даһа да яхшылашдырмалы, онлары ярадычы совет вәтәнпәрвәрлийи, халгларын Сталин достлуғу руһунда, өлкәмизин дүшмәнләринә нифрәт руһунда тәрбийә әтмәлидирләр.

Мәктәб сәһәсиндә Ленин—Сталин милли сиясәтинин һәятә кечирилмәсиндән доған вә бизим мәктәбимизин гаршысында дуран кәләчәк вәзифәләр бунлардан ибарәтдир.